

N. I. Balasov előadása a szovjet realizmus-kutatásokról

1961. január 11-én N. I. Balasov professzor, a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet osztályvezetője előadást tartott az Irodalomtörténeti Intézetben, az Intézet munkatársai és meghívott vendégek jelenlétében.

Sótér István bevezető szavai után Balasov professzor ismertette a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet 1957-ben rendezett realizmus-vitáját, és ezzel kapcsolatos saját álláspontját. A vita legfőbb jellegzetessége az volt, hogy a realizmust történeti kategóriának tekintették. Ezt hangsúlyozták többek között Anyiszimov és Elszberg referátumai is; elvetve azt a koncepciót, mely szerint a világirodalom története nem más, mint a realizmus és az anti-realizmus szakadatlan küzdelme. A vitán történelmietlennek és tudománytalannak bélyegezték a realizmus és antirealizmus örök küzdelme elméletét, mely tág teret nyitott a szubjektívizmus érvényesülésének: azt a művet nevezték realistának, amely tetszett, világnézetében, szemléletében rokonszenves volt. A tanácskozáson azonban ezt az elméletet gyakorlatilag már senki sem vallotta magáénak. Akkoriban már kizárólag művészettörténészek körében voltak hívei Nyedosivin elméletének, amely egyébként éppen a művészettörténetben mondott csődöt legfeltűnőbbben: az impresszionizmus magyarázatánál. A vitán rámutattak arra is, hogy ennek a koncepciónak az elődjét a klasszika és romantika harcának hegeli elméletében kereshetjük. Ez a formula, melyet Hegel Schlegeltől vett át, egyébként a hegeli esztétika leggyöngébb pontjának tekinthető. Balasov professzor hangsúlyozta, hogy a realizmus és antirealizmus örök harcáról szóló koncepció elvetése nem gyöngíti a harcot a nyugati tudománynak a realizmust lebecsülő, vagy annak létjogosultságát egyenesen tagadó tendenciái ellen, hanem éppen ellenkezőleg tudományos alapokra helyezi ezt az ideológiai küzdelmet.

A továbbiakban előadta N. I. Balasov, hogy a vita nem a realizmus meghatározására, megfelelő formulák kialakítására törekedett, hanem az egyes korszakok realizmusát igyekezett megvilágítani. A XIX. századi és a szocialista realizmus kérdései terén nem voltak nagyobb nézeteltérések, a vita résztvevői általában egyetértettek az ezekre vonatkozó már megszilárdult tudományos eredményekkel és azokat fontos új elemekkel gazdagították. A szocialista realizmust a vitában a világ esztétikai fejlődését jellemző, törvényszerű jelenségek tekintették: a szocialista realizmus a fejlődés bizonyos fokán minden népnél megjelenik; belső fejlődés eredménye, nem kívülről hozzák egy-egy nép irodalmába. Egyetemes módszer tehát, korszakunk módszere. A szocialista realizmust a nemzeti hagyományokkal való kapcsolatában, mint a hagyományok továbbfejlődésének termékét kell vizsgálni.

A komolyabb véleménykülönbségek elsősorban a régebbi korok problémái körül alakultak ki. Nagy viták folytak arról, hogy milyen korokban lehet realizmusról, mint alkotói módszerről beszélni, de sajnos, ennek a kérdésnek a vizsgálata csak az európai irodalmakra korlátozódott. Elszberg, Szamarin és a vitában résztvevők többsége véleménye szerint a realizmus a reneszánsz korában jelenik meg, többen azonban lehetségesnek tartották a realizmus kategóriájának az antik irodalommal kapcsolatos alkalmazását is. Balasov professzor szerint sokan nem fordítottak elég figyelmet a vitában Engels meghatározására (tipikus jellem tipikus körülmények között), és inkább a részletek realizmusára helyezték a hangsúlyt, holott a realizmus nem a napi élet reáliáinak az ábrázolása. Balasov professzor véleménye szerint az i. e. V. századi tragédia realizmusáról azon az alapon beszélhetünk, hogy az akkori Athén számára legfontosabb, legégetőbb kérdéseket veti föl, sőt, nem csak fölveti a kérdést, hanem sugallja is a megoldást. (Sophokles) Nem a hétköznapiok reáliái, hanem a kor kardinális kérdése és az arra adott válasz teszi realistává a műveket: nem a részletek másolása, hanem a nagy csomópontok.

A szovjet kutatók többsége megegyezett a reneszánsz realizmusáról alkotott nézetekben. Hangsúlyozták itt a fantázia jelentőségét is: a valóság nagy ellentéteit a művészek

olyan végletekben ábrázolják, amilyenek a valóságban elképzelhetetlenek (pl. Hamlet). Ezt a reneszánsz realizmus-fogalmat nem lehet változtatás nélkül átvinni a XIX. századra: egy Flaubertnél pl. a realizmus egészen más jellegű. Minden korszaknak megvan a maga sajátos realizmusa, amely a sajátos történelmi feltételek közt jön létre. A vita nagy érdeme éppen az volt, hogy megmutatta: minden kor realizmusának a sajátosságait konkrét vizsgálódással kell megállapítani.

A realizmus szempontjából bonyolultabb képet mutat a klasszicizmus — a XVII. század — irodalma. Racinet általában nem tekintették a realizmus képviselőjének. Balasov szerint a korban, a történelmi feltételekben megtalálható a magyarázat arra, hogy miért nem a realizmus volt ekkor az uralkodó irányzat: a XVII. században a haladás az abszolút monarchia formájában jelentkezik, ennek következtében a haladás ábrázolása csak absztrakció formájában lehetséges. Corneille a Horace-ban a történelmi fejlődés szükségszerűségét s ennek a fejlődésnek a kegyetlenségét mutatja meg. A köztársasági eszmény is föltűnik a mű háttérében, de éppen ehhez volt szükség az absztrakcióra: a cselekményt Rómába kellett helyezni.

A felvilágosodás korát illetően a viták többnyire félreértésekből születtek. A félreértéseket az okozta, hogy a felvilágosodás kora országonként erősen különbözött. Az angol regény e korban például realista, de már vitathatóbb a XVIII. század francia irodalma. Itt a felvilágosodás eszméi elvontabbak s érvényesülnek a klasszicizmus hagyományai is.

Befejezésül Balasov professzor hangsúlyozta: a vita célja nem az volt, hogy végleges megoldásokra törekedjen, hanem hogy ráirányítsa a kutatók figyelmét a konkrét tanulmányozás szükségességére.

A hozzászólók közt Kardos Pál (Debrecen) azt fejtegette, hogy realizmusról két értelemben kell beszélni: részint egy irodalomtörténelmi korszak (a XIX. század) uralkodó irányzata, részint pedig általános esztétikai követelmény értelmében. Szerinte a realizmus fogalmának ebben az utóbbi értelemben való használata is jogosult, s ezért nem értett egyet a szovjet realizmus-vita alapítéletével. Sőtér István rövid felszólalásában emlékeztette Kardos Pált arra, hogy az örök realizmus elmélete már az 1955. évi magyar irodalomtörténelmi kongresszuson is tarthatatlannak bizonyult.

Nyíró Lajos kérdésére (Milyen változások mutatkoznak a szovjet irodalomtudományban a századeleji irodalom értékelését illetően?) Balasov professzor részletesen válaszolt. Elmondta, hogy a vita hatása érezhető a modernizmussal kapcsolatos állásfoglalásokban is. Nyilvánvaló, hogy a mai modernizmusban sok anti-realista, ellenséges vonás lelhető. De azt is tudnunk kell, hogy a szocialista realizmus kialakulása nyugaton másképpen megy végbe, mint a Szovjetunióban történt. A francia lírikusok (pl. Aragon és Eluard) más úton jutottak el a szocialista realizmushoz, mint a szovjet írók. Ez azt is jelenti, hogy előzményeiket nem lehet negatívan értékelni. Az álláspont ezzel frissebb és rugalmasabb lett, ami megnyilvánul a kiadói politikában is: készül Rimbaud és Leconte de Lisle válogatott verseinek kötete, terve van véve Baudelaire és Apollinaire kötete; a készülő nagy német irodalomtörténetben pedig külön fejezet foglalkozik Rilke költészetével.

Klaniczay Tibor a reneszánsz realizmusával kapcsolatban figyelmeztetett arra, hogy korántsem szabad minden reneszánsz irodalmi alkotásban realizmust keresni. Így pl. Petrarcanál, vagy általában a reneszánsz líránál nem lehet szó realizmusról. Véleménye szerint ezért nem annyira a reneszánsz realizmusáról kellene beszélni, hanem arról, hogy a reneszánsz irodalom bizonyos irányzataiban, műfajaiban stb. megjelenik már a későbbi realizmus számos ismérve, ezek azonban még nem alkotnak önálló rendszert, hanem a reneszánsz stílus és alkotói módszer fontos változatait alakítják ki. Ugyanígy a klasszicista irodalmon belül is lehet olyan műfajokat találni, melyek bizonyos fokra az érett realizmust anticipálják, noha szerves részei a klasszicizmus rendszerének, így pl. a vígjáték.

Balasov professzor válaszában azt mondta, hogy egyetért Klaniczay fogalmazásával. Nem azt kell eldönteni, hogy volt-e realizmus, hanem a realizmus specifikumait kell az általánostól kiindulva tanulmányozni. Előzőleg csak a reneszánszban mutatkozó legrealistább tendenciákról beszélt. A reneszánsz azonban nem tekinthető egyértelműen a realizmus korszakának, sok más író és tendencia volt még ott.

Diószegi András azt a kérdést vetette föl, hogy a népiség problémája mennyiben specifikuma a realizmus fogalmának, mikor jelentkezik.

Balasov válaszában elmondta, hogy a vitában különösebben nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Kétségtelen, a realizmus összefügg a népiség problémájával, de nem ikerfogalmak, nem jelentkeznek mindig együtt. Vitás kérdés pl. a népművészet realizmusa is. A realizmus az esztétikai gondolkodás magas fokán jön létre, ezzel pedig nem rendelkezik minden nép és minden kor (pl. a középkor).

Tóth Dezső felszólalásában hangsúlyozta, hogy a realizmus és antirealizmus koncepció elvetésével a realizmus kategóriának értékelő tartalma megszűnt. De van-e mégis értékkülönbség a realista és nem realista tendenciák között? A másik kérdés az, hogy ha a realizmust

történelmi kategóriának tekintjük, beszélhetünk-e a reneszánsz előtt realizmusról. *Balaszov* válaszában utalt arra, hogy a szovjet kutatók állásfoglalása semmiképpen nem jelenti a realizmus lebecsülését. Továbbra is a realizmust tartjuk őszünknek, továbbra is sokra becsüljük. De ellene vagyunk minden ebből kiinduló dogmatikus következtetésnek, annak, hogy mindazokat, akik nem voltak realisták, elvesszük, kirekesztjük az irodalom történetéből. A realizmus első jelentkezésére vonatkozólag a vita nincsen eldöntve. Csak a XIX. század, korunk realizmusának kérdésében volt egységes az álláspont. Igen sokan vallják azonban azt, hogy az antik tragédiában és a reneszánsz korában is beszélhetünk realizmusról. Hogy Magyarországon mikortól fogva, esetleg már Janus Pannoniustól vagy Balassitól kezdve beszélhetünk-e realizmusról, azt a magyar kutatóknak kell eldönteniük.

*Pirnat Antal*nak arra a javaslatára, hogy a realizmust kettős értelemben használjuk (egyik: ismeretelméleti kategória, a másik: irodalomtörténeti irányzat), a humanizmus kettős értelme példájára, *Balaszov* professzor elmondta, hogy a szovjet kutatóknak bizonyos nyelvi sajátágok miatt nem felel meg ez a javaslat. Ők ezt a kettőt a realizmus (konkrét alkotói módszer) és realizmtikusság (hajlam, tendencia) szó párral különböztetik meg. *Erdős László* hozzászólására — aki a realizmus örökérvényű meghatározásának lehetetlenségéről beszélt — *Balaszov* professzor elmondotta, hogy a realizmus dialektikus megfogalmazására törekednek a szovjet kutatók is. Éppen az itt elhangzott kérdések és megjegyzések tanúsítják, hogy a moszkvai vita csak az első lépés volt a realizmus problémáinak megvitatása terén. Számos olyan kérdés maradt nyitva, amelyeknek a megoldása tovább gazdagíthat bennünket.

Sóter István zárószavában azt a reményét hangoztatta, hogy a haladó irodalomtörténeteszek nemzetközi összefogása — esetleg egy nemzetközi kongresszus — a még nyitva levő kérdések megoldásához is tovább vihetne bennünket egy lépéssel.

Vita Petőfi Sándor születési helyéről

1960. dec. 1-én az Irodalomtörténeti Intézet Petőfi-munkaközösségének keretei közt megvitatásra került a Petőfi életrajz egyik legviharosabb múltra visszatekintő kérdése: a születéshely-probléma. Bár a kérdés megvitatása egy gyakorlati célt — a készülő Petőfi-biográfiát — szolgálta, s úgy terveztük, hogy a vita zárt körben, a munkaközösség tagjainak és a kérdésben legérdekeltebb és legilletékesebb meghívott kutatóknak részvételével folyjon le, a „kiszivárgó hírek” hatására széleskörű érdeklődés nyilvánult meg a vita iránt.

De hogyan is került sor erre, az 1857 óta immár ötödik vagy hatodik születéshely-vitára? Nincs itt mód és hely e vita egyes fázisainak és eredményeinek ismertetésére, elég annyi, hogy száz év múltán a versengő városok közül csak Kiskőrös és Kiskunfélegyháza maradt versenyben. Az utóbbi ma is, régebben is elsősorban Petőfi saját kijelentéseire hivatkozik, melyekben a költő közvetkezeten a Kis-Kúnságot, olykor éppen Kiskunfélegyházát vallotta szülőföldjének. Kiskőrös mellett ma is, régebben is elsősorban az anyakönyvi bejegyzések okmányhitele, a Kiskőrösön történt születésre, keresztelőre, torra stb. vonatkozó eskü alatt tett vallomások (1872.), meg néhány igen fontos kortársi-rokoni állásfoglalás (Várady Antal, Petőfi István) szólnak. Ahogy a Petőfi halálát követő évtizedben senkinek se jutott volna eszébe kétségbe vonni, hogy Petőfi a Kis-Kúnságban született, ugyanúgy a XIX. század végére eldőltnek látszott a vita Kiskőrös javára. Am 1954-ben Kiskunfélegyháza méltó „ügyvédre” lelt Mezősi Károly személyében, aki önfeláldozó munkával átvizsgálta nemcsak a születéshely-vita eddigi anyagát, hanem a kiskunági (és más) levéltárak, anyakönyvek stb. anyagát is, kiegészítette azt a költő és kortársai vallomásainak mindenre kiterjedő összegyűjtésével. Maig is kéziratban levő terjedelmes monográfiájának, meg számtalan kisebb-nagyobb cikkének végső és — úgy látszik — semmiféle engedményre nem hajlandó konklúziója az, hogy Petőfi Kiskunfélegyházán született. Érvelésének összegezését folyóiratunk 1959. évfolyama vitacikk formájában (488—511) közölte is.

Az így meginduló vitában Mezősinek tudományos ellenfelévé kényszerült lenni *Dienes Anrás*, aki minden lokálpatriotizmus nélkül a már említett (és jócskán kiegészített) okmányadatokat, a szavahihető kortársi vallomásokat, köztük az 1872-i tanúvallomásokat fogadja el döntőnek, tekintetbe véve a Petrovics-családnak 1822—23-ban okmányilag igazolt Kiskőrösön való lakását (Petőfi apja például 1822 dec. végén és 1823. január 2-án bizonyíthatóan Kiskőrösön tartózkodott). *Dienes* válasza Mezősi vitacikkére a folyóirat 1960. évfolyamában jelent meg (206—222).

Érthető, ha a vita e két álláspont kulcs-érvei körül forgott. (Szabadszállásnak szintén jelenlevő képviselői nem tudtak olyan érvet felhozni, melynek alapján a Kiskőrös—Kiskunfélegyháza vitát városuk bevonásával ki kellene szélesíteni. *Istienes József* hivatkozott a jan. 1-én Kiskőrösön tartott keresztelői tort igazoló Blázy-féle levélre, az ez alkalommal cir-